

Rácz András

Mustafa Serdar Palabıyık: Megérteni 1915 eseményeit: törökök és örmények

A hazai közbeszédben örmény népiértásként ismert 1915-ös eseménysorral kapcsolatban igen korlátozott számú, magyar nyelven is elérhető munkából tud tájékozódni az érdeklődő olvasó. Ami az irodalmi dimenziót illeti, itthon talán a legismertebb Franz Werfel *A Musza Dag negyven napja* című műve, amely több kiadást is megért. Említhető néhány, a török–örmény viszony emberi dimenzióit és a múlttal való szembenézés nehézségeit bemutató, magyarul elérhető regény is, például Aline Ohanesian *Orhan öröksége* című, 2016-ban megjelent könyve, vagy Elif Şafak tollából *Az isztambuli fattyú*, amelyet 2009-ben és 2015-ben is kiadtak.

Történelmi szakmunka jóval kevesebb jelent meg. A legfontosabb, szakmai és terjedelmi értelemben is legmélyebb betekintést adó könyv Ronald Suny *Az örmény népiértás története* című átfogó műve, amely 2016-ban jelent meg a L'Harmattan kiadónál. Meg kell említeni Nikoláj Hovhanniszyán *Az örmény genocídium* című, az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület kiadásában 2009-ben megjelent, jóval kisebb publicitást kapott, alig százoldalas könyvét is.

Viszont az eseményekkel kapcsolatos török álláspont megismerésére a magyar olvasónak eddig alig volt módja. Orbók Attila 1916-ban (!) kiadott, *Az igazság az örmények forradalmi mozgalmáról* című, alig ötven oldalas könyvecskéje annak idején kevesekhez jutott el. Bár a Szófia Kiadó a budapesti török nagykövetség támogatásával 2016-ban újra kiadta a könyvet, az alacsony példányszám miatt ez sem vált különösebben ismertté. Jóval fontosabb Flesch István *Örmények, törökök, kurdok – Az 1915-ös örmény katasztrófa és a mai Törökország* című, 2013-ban kiadott műve, amely minden korábnál mélyebb betekintést adott abba, hogy a mai Törökországban milyen komplex viszonyulások léteznek 1915-höz, és hogy hogyan változik a török percepció, hogyan halad a múlttal való szembenézés, hogyan válik lassan meghaladottá a korábbi merev tagadás.

Ennek a változó felfogásnak illusztris példája, és ilyen szempontból mindenképpen hiánypótló a fiatal török történész, Mustafa Serdar Palabıyık: *Megérteni 1915 eseményeit: törökök és örmények* című, 2017-ben, ugyancsak a Szófia kiadónál megjelentetett könyve. Palabıyık ugyanis nyugati módszertan szerint, forrásokkal alaposan dokumentálva ad a korábbi hivatalos ankarai narratívánál jóval összetettebb, komplexebb képet az 1915-ös események török értelmezéséről.

Palabıyık érvelésének alapvető logikái keretét az 1948-ban elfogadott, és 1951-ben hatályba lépett, a népiértás büntetésének megelőzéséről és büntetéséről szóló ENSZ-egyezmény adja. Az egyezmény szerint a népiértás definíciójának kulcseleme a szándékosság igazolhatósága, tehát hogy a vizsgált cselekményeket kifejezetten az adott nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport megsemmisítésének szándékával követték el.

Ennek mentén a könyv azzal érvel, hogy a török kormány szándéka az örmény lakosság deportálásával nem az örmény közösség megsemmisítése volt, hanem az, hogy áttelepítse őket Szíriába. A kitelepítésre Palabiyik szerint azért volt szükség, mert az oszmán uralom elleni 1915-ös kelet-törökországi örmény felkelés – párosulva a cári orosz csapatok támadásával – súlyosan veszélyeztette az ország biztonságát. A helyzet további romlását megakadályozandó a török kormány az örmény lakosság kitelepítése mellett döntött.

Palabiyik fő érvelése szerint tehát a török vezetés szándéka az örmény közösség kitelepítése volt, nem pedig az elpusztítása. Így a történetek annak ellenére sem minősíthetők népirtásnak, hogy rendkívül nagyszámú örmény vesztette életét, hiszen nem igazolható a megsemmisítés szándéka. A könyv számos korabeli dokumentumot idéz, illetve hivatkozik rájuk, alátámasztandó a megsemmisítési szándék hiányát. Ezt a szemléletet tükrözi a szerző konzekvens, demonstratív szóhasználata is: mindvégig „örmény kitelepítésről” beszél, nem népirtásról.

A bekövetkezett veszteségek tényét a könyv egyáltalán nem tagadja: Palabiyik nyíltan leírja, hogy a török hatóságok nem tettek meg minden szükséges intézkedést a kitelepítés biztonságos lebonyolítása érdekében, és a meghozott rendeletek betartatása sem sikerült maradéktalanul. Nagyon sok emberrel betegségek, ellátásbéli hiányosságok, illetve helyi, nem a kormány irányítása alatt álló bandák végeztek, emellett bőséggel előfordultak olyan esetek is, hogy a hatóságok nem tartották be a kitelepített örmények biztonságának garantálására vonatkozó határozatokat. A szerző azt is leírja, hogy „egyes örmények vagyonaát jogszerűtlenül elkobozták, vagy pedig e vagyonok fosztogatása felett szemet hunytak” (44. oldal).

Értékelésének alátámasztására Palabiyik idéz olyan eseteket, amikor oszmán bíróságok ítélték el török tiszteket, illetve hivatalnokokat az örményekkel szembeni túlkapások miatt. A túlkapások mértékét és gyakoriságát jól mutatja az a 47. oldalon idézett adatsor, amely szerint csak az 1915-ben, a helyszínen lefolytatott kormányzati vizsgálatok összesen 1673 személyről állapították meg, hogy bűncselekményeket (emberölés, rablás, nemi erőszak stb.) követtek el az örményekkel szemben. Még árulkodóbb az elítéltek eloszlása: 528-an kormányalkalmazottak voltak, 170-en különféle rangú helyi vezetők (!), míg 975-en civilek. A számok jól mutatják, hogy Palabiyiknek igaza van: a török központi kormányzat finoman fogalmazva is súlyosan sikertelen volt a kitelepítendő örmények biztonságának garantálásában, különösen, ami a helyi kormányzati szervek, illetve a helyi lakosság magatartását illeti.

Ahogy sok más, a témáról szóló történeti, illetve irodalmi munka, Palabiyik sem tudja – és nyilvánvalóan nem is akarja – elkerülni a „számháborút”, tehát azt, hogy noha a könyv témája az örmény lakosság 1915-ös sorsa, mégis hosszasan értekezik a korszakban a kelet-törökországi muszlim lakosság szenvedéseiről is. Noha ez a megközelítés kétségtelenül alkalmas annak illusztrálására, hogy az 1915-ös esztendő valóban igen kaotikus volt a háború és felkelés dúlta Kelet-Törökországban, az olvasónak mégis az a benyomása támadhat, hogy a török lakosság szenvedéseinek taglalása az örmények ellen elkövetett atrocitások egyfajta relativizálására szolgál, az „akkoriban sajnos sok minden megtörténhetett” logikája mentén.

Érezhető bizonyos elfogultság a hatodik, az örmény diaszpóra és az 1915-ös események viszonyát taglaló fejezeten is. A szerző több esetben is kifejezetten szubjektív megfogalmazásokat használ, „kétszínűként” (102. oldal) jellemezve a jelenlegi örmény vezetés diaszpórapolitikáját, illetve „megszállottságként” (105, 110. oldal) írva le a diaszpóra 1915-höz való viszonyát (104. oldal).

A könyvnek kifejezett értéke ugyanakkor, hogy Palabiyik modern történészhez méltón gyakran és kiterjedten hivatkozik más, a kérdés egyik vagy másik aspektusát vizsgáló török, örmény, francia, brit, amerikai és más történészek munkáira. Érvelését így az olvasó egyrészt kontextusba tudja helyezni, másrészt a könyv segít az 1915-ös eseményekkel kapcsolatos történelmi viták fő vonalainak megértésében is.

A könyv igényes kivitelezésű, szépen kötött, kellemes benyomást kelt. Az olvasmányos, gördülékeny magyar szöveg Pál Laura fordítását dicséri. A kötet végén hosszú irodalomjegyzék található, amely nemcsak a hivatkozások értelmezéséhez, hanem a szakirodalomban való tájékozódáshoz is hasznos. Kritikaként egyedül a név- és tárgymutató hiányát lehet felróni, pozitív ugyanakkor a kötet igen kedvező, 1500 forintos ára.

Összességében elmondható, hogy Mustafa Serdar Palabiyik könyve a magyar olvasók számára minden eddiginél részletesebb és koherensebb betekintést ad a török–örmény viszony és az 1915-ös események török percepciójába, és segít a hozzá kapcsolódó történelmi vitákban való eligazodásban is.